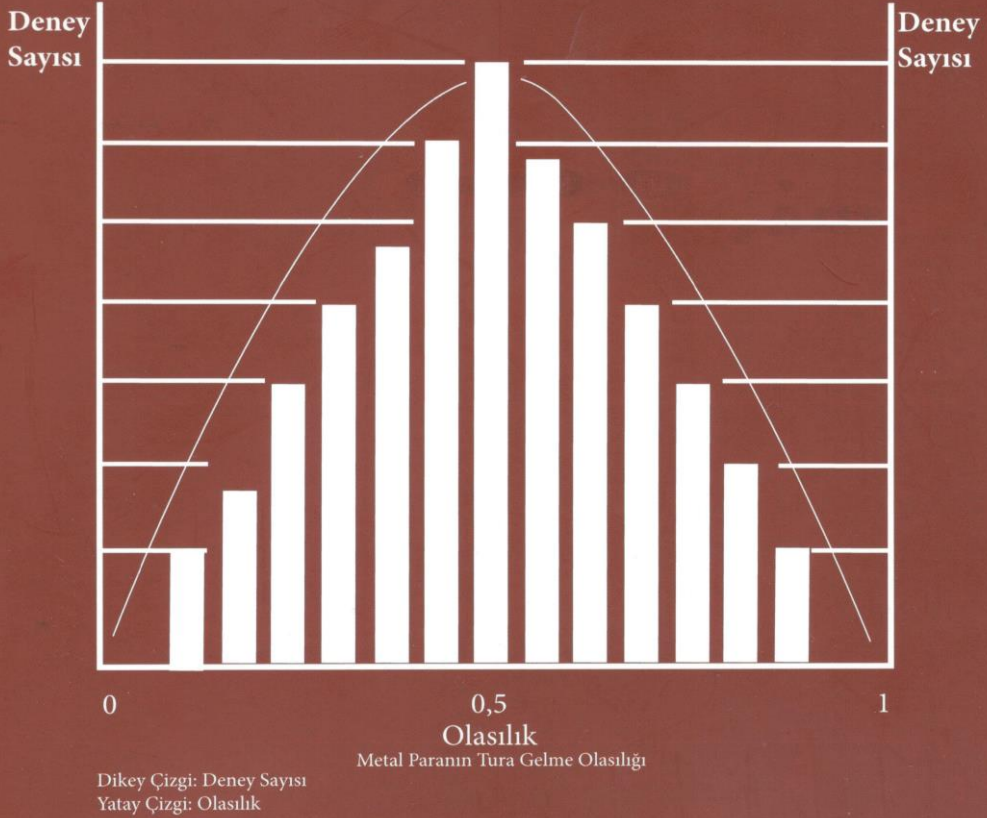

Türkçede Anlam Birimlerinin Bilgi Kuramı Temelinde İşaretlenmesi

Çağlayan Yılmaz

SONUÇ

Bu çalışmada, Martinet’in “ikinci eklemcilik” olarak adlandırdığı ve dil göstergelerini (anlam birimlerini) öğelerine ayırmayı amaçlayan bir etkinlikle ilgili olarak ses biliminde egemen olan temel çözümleme yöntemini eleştirdik. Onun yerine bilgi kuramını esas alan farklı bir yaklaşım sunduk.

Peki, biz neye, niçin karşı çıktık? Biz anlam birimlerinin, anlamlarından bağımsız, boğumlanma özelliklerine göre çözümlenerek işaretlenmesine karşı çıktık. Gerçi ilkeleri Trubetzkoy tarafından ortaya konan söz konusu çözümlemeye, elde edilen her bir ses parçasının anlam değiştirip değiştirmediği uzun denemelerle saptanmaya çalışılıyordu. Yani sonraki aşamalarda bu ses parçalarının anlama olan katkısı irdeleniyordu. Ancak başlangıçta anlam göz ardı edilerek yapılan parçalama işlemiyle elde edilen ses parçalarına, sonrasında anlam yüklenmesi yapısalcılığın temel ilkeleriyle çelişmektedir. Anlam birimini onun boğumlanma özelliklerine göre çözümlemek, daha başlangıçta “dizge – öge” ilişkisini kuramamak demektir.

Çözümlemek istenen dizgenin (burada anlam biriminin) işlevi dikkate alınmadığı için boğumlanma özelliklerine göre yapılan bir çözümleme sonucu elde edilen bir ses parçasında işlevsel bir özellik bulmak olanaksızdır. Böyle bir çözümlemeye “dizge”den bağımsız olarak bir “dizi”ye ulaşılır. Elde edilen ses parçaları ancak boğumlanma özelliklerine göre (yani özdeksel özelliklerine göre) sınıflandırılabilir ve ancak boğumlanma özellikleri birbirine yakın olan ses parçalarıyla bir kategori oluşturulabilir. Böyle bir kategoriden seçilen ses parçaları da öge olamayacağı için bunlarla benzer işlevli dizgeler (anlam birimleri) oluşturulamaz.

Öyleyse dizgenin her defasında yeniden oluşturulan ve bu şekilde evrimleşen bir bütün olduğunu göz önünde bulundurarak kendisi de bir dizge olan “dil”in “gösterge”lerinin değerini belirlemek üzere onların dizgedeki kullanımına odaklanmalıydık. Bu sebeple çalışmanın “Giriş” bölümünde Saussure’un “dizge – dizi” ve “dil – söz” karşıtlığını biraz irdelerek dil göstergelerinin “nedensiz” ve “bağlam duyarsız” özelliğini vurguladık. İşte tam bu kavramlardan yola çıkarak çalışmamızın genel ilkelerini ve sınırlarını belirledik.

Bu durumda Trubetzkoy’un anlam birimlerini, ses bilgisi yöntemleriyle ses parçalarına ayırması ve sonrasında bu ses parçalarını da boğumlanma özelliklerine göre sınıflandırması, sadece kuramsal olarak yapısalcı yaklaşımla çelişmekle kalmamış, onun yöntemi de uygulamada büyük güçlükler çıkarmıştır. Ayrıca ses birimlerinin tespit edilmesi için adına “tek ayrımlı çift” denilen sözcük köklerine başvurulması sorunun çözümüne bir katkı sunmamıştır. Uygulamalara baktığımızda yazılışları önceden belli olan sözcüklerden yola çıkılarak sadece alfabeledi işaretlerin anlam değeriyle ilgili kabaca bir değerlendirme yapılabileceği açıktır. Yazısı olmayan dillerde bu yöntemin uygulanma olanağı yoktur. Bu sebeple Trubetzkoy’un yöntemini ve bunun ülkemizdeki bazı uygulamalarını eleştirdik.

Tüm bu eleştirilerimize rağmen Trubetzkoy’un ses birimlerini birbirlerinden ayırmak için kullandığı “ayırıcı karşıtlık”lar çok işimize yaradı. Özellikle bazı ayırıcı karşıtlıkların “etkisizleşme”siyle “üst ses birimleri”nin oluşması fikri, yaklaşımımızla oldukça uyumluydu. Bu sebeple Trubetzkoy’un ayırıcı karşıtlıklarla ilgili sınıflandırmalarının üzerinde durduk. Ancak boğumlanma özelliklerine göre sınıflandırılmış ses parçalarından (Trubetzkoy’a göre ses birimlerinden) yola çıkılarak tespit edilen ayırıcı karşıtlıkların niçin etkisizleştiği ve üst ses birimlerinin niçin ortaya çıktığı sorularının ne yazık ki ikna edici bir yanıtı yoktu. Kimi karşılaştırmalarda anlam ayırmaya yarayan bir ayırıcı karşıtlık kimi karşılaştırmalarda etkisizleşiyordu. Yani ses birimi ile üst ses birimi arasındaki sınır oldukça belirsizdi. Bu belirsizlik bizi “ses birimi” kavramını, dil biliminin temel ilkelerinden yola çıkarak yeniden ele almaya zorladı.

Artık ikinci eklemciliği “ses birimi” kavramıyla birlikte (en azından başlangıçta) düşünemedik. Anlam birimlerini birbirinden ayırmaya yarayan işaretleri, ancak onların anlamını dikkate alarak

belirleyebilirdik. Bu durumda “anlam” kavramının somut bir tanımına gereksinimimiz vardı. Bu tanımları bize Shannon tarafından öne sürülen ve bir kümedeki her bir elemanı diğerlerinden seçebilmemize yarayan bilgiyi, söz konusu elemanın anlamı olarak gören yaklaşım verdi. Bu yaklaşım kümedeki her bir elemanın olasılığından yola çıkarak söz konusu elemanın kaç işaretleme ile gösterilebileceği (Her bir elemanı göstermek için kullanılan işaret birliğini “birlik işareti” olarak adlandırdık.) ile ilgili olarak bir yöntem sunuyordu. Söz konusu yöntemle ilgili olarak “ön ek” kavramını tanımladık ve doğru bir işaretleme (ayrıca doğru bir çözümleme) için ön eksiz bir işaretlemenin ilkelerine (Kraft Eşitsizliği ve Huffman İşaretleme) değindik.

Biz burada her bir anlam birimini, anlam birimlerinden oluşan bir kümenin elemanı gibi düşündük. Bu durumda anlam birimlerinden oluşan bir küme ihtiyacımız vardı. Bu sebeple özellikle son on yılda yayımlanan ve konuşma diline yakın olan yüz adet metin parçasını anlam birimlerine ayırarak bu anlam birimlerinden iki küme (kökler kümesi ve ekler kümesi) oluşturduk. Bu kümelerdeki her anlam biriminin kullanım sıklığını onun olasılığı olarak kabul ettik. Bu olasılık üzerinden Shannon’ın “ters üstsel ölçüm” yöntemiyle her bir anlam biriminin bilgi değerini belirledik. Köklerde bu ölçüm daha kolay oldu. Her bir kökün kullanım sıklığının tüm köklerin kullanım sıklığına olan oranı bizim için yeterli veriyi sağladı. Ancak eklerde durum farklıydı. Her bir köke gelen ekin, söz konusu köke gelebilecek eklerden oluşan bir kümenin elemanlarının kullanım sıklığıyla oranlanması gerekiyordu. Yani ekler için her defasında farklı bir küme oluşturma zorunluluğu vardı. Elde ettiğimiz oranları (kök ve ekler için yapılan oranlar) çarparak sözcüğün olasılığını belirledik. Ve bu olasılıktan yola çıkarak sözcüğün bilgi değerine ulaştık.

Daha sonra Ölçünlü Türkiye Türkçesi’ndeki yazılışlardan yola çıkarak sözcükleri göstermek üzere kullanılan “yazı birimleri”nin (ünsüz harf ve onu izleyen ünlü harften oluşan birim) bilgi değerini, yine ters üstsel ölçümle belirledik. Ancak bunu yaparken sözcüklerin birinci yazı birimlerinden bir küme, ikinci yazı birimlerinden ayrı bir küme, benzer şekilde üçüncü, dördüncü, beşinci vb. yazı birimlerinden ayrı ayrı kümeler oluşturularak her bir yazı biriminin kullanım sıklığını, ilgili olduğu kümedeki yazı birimlerinin kullanım sıklıklarının toplamına oranladık. Elde ettiğimiz verileri kullanarak her bir sözcüğün yazı birimlerinin bilgi değerini (sözcükteki yerine göre) sırasıyla belirleyip topladık.

Her bir sözcüğün yazı birimlerinin toplam bilgi değerini, sözcüğün bilgi değeriyle karşılaştırdık. Sözcüklerin yazı birimlerinin bilgi değerlerinin toplamı, sözcüklerin bilgi değerinden her zaman fazla olacağı göz önünde bulundurulduğunda, her bir sözcükle ilgili olarak iki toplam arasındaki fark, sözcüklerin yazı birimlerinde etkisizleştirilmesi gereken ayırıcı karşıtlığın sayısını ortaya koydu.

Her bir sözcüğün bilgi değerinin yanında kökler kümesinin “ortalama bilgi değerini” de, yine Shannon’un, kümenin elemanlarının bilgi değerlerinin ortalamasından elde ettiği eşitliği kullanarak, belirledik. Ortalama bilgi değerini, sözcükleri göstermek için alfabe kaç işaretleme bulunacağını ve alfabe kaç işaretleme sayısına bağlı olarak her bir işaretin bilgi değerinin ne olacağını belirlemek için kullandık.

Özetle bu çalışmayla sözcüklerin bilgi değeri ve onları göstermek için kullanılan yazı birimlerinin toplam bilgi değeri arasındaki farkı ortaya koymada önemli sonuçlar elde ettik. Ayrıca Ölçünlü Türkiye Türkçesi’ndeki sözcükleri göstermek için kullanılacak alfabe kaç işaretleme olması gerektiği (işaretlerin bilgi değerine bağlı olarak) ile ilgili olarak bir ölçüt sunduk.

Ancak bu çalışma sözcüklerin gösterilmesi için kullanılan işaretlerin toplam bilgi değerindeki fazlalığı ortaya koyarken bu fazlalıkların ne olduğuyla ilgili (yani etkisizleştirilmesi gereken ayırıcı karşıtlıklarla ilgili, başka bir deyişle hangi yazı birimlerinin birleştirilmesi gerektiğiyle ilgili) bir değerlendirme içermiyor. Benzer şekilde Ölçünlü Türkiye Türkçesi için bir alfabe kaç işaretleme bulunması gereken işaretleme sayısı ve bu işaretlerin bilgi değeriyle ilgili bir ölçüt sunarken söz konusu işaretleri birbirinden ayırmaya yarayacak ayırıcı karşıtlıkların ne olduğuna değinmiyor. Bu amacı gerçekleştirecek nesnel ölçütlerden şimdilik uzağız.

Bunun dışında çalışmamızda nesnel olduğundan kuşkulandığımız bir sınıflandırmayı yapmak zorunda kaldık. Bilgi değerini belirlediğimiz köke gelebilecek olası eklerden bir küme oluştururken, bunları “1. Adın Sonuna Gelen Çekim Ekleri, 2. Adın Sonuna Gelen Yapım Ekleri, 3. Eylemin Sonuna Gelen Çekim Ekleri, 4. Eylemin Sonuna Gelen Yapım Ekleri” olarak topladığımız dört gruptan uygun olanının içinden seçtik. Ancak gerek ada gerekse eyleme gelen eklerin yapım ve çekim ekleri olarak sınıflandırılmasında ikna edici bir nesnel ölçüt yoktur. Ayrıca yapım eklerinin de kendi arasında sınıflandırılması gereklidir. Eklerin kullanım sıklığına göre ve özellikle yapım ekleri arasındaki öncelik – sonralık ilişkisine göre yapılmış bir sınıflandırmanın eksikliğini yaşadık.

Yine çalışmamızın verisini oluşturan derlemimizi çok daha fazla sayıda metinden alınmış örneklerle zenginleştirmek isterdik. Çünkü “Büyük Sayılar Kanunu”na göre bir olayın sonuçlarının olasılığına, söz konusu olayın çok sayıda yinelenmesiyle ulaşılır. Bu durumda metin sayısı (buna bağlı olarak cümle sayısı) daha fazla olsaydı anlam birimlerinin olasılığına ilişkin ön görüşlerimiz daha sağlıklı olurdu. Ancak olanaklarımızın sınırlı olması sebebiyle yüz adet metin parçasını çözümlayebildik.

Son olarak bilgi kuramının bize sunduğu olanaklardan tam olarak yararlanamadığımızı belirtelim. Bir dizge üzerinde bilgimiz ne kadar çok olursa dizgeyi oluşturan öğelerin bilgi değerini gerçeğe daha yakın belirleyebiliriz. Yalnızca anlam birimlerinin ve yazı birimlerinin kullanım sıklığına ilişkin bilgimiz vardı. Bilgi değerini ölçmek istediğimiz anlam biriminin hangi anlam biriminden (veya hangi iki ya da hangi üç vb. anlam biriminden) önce (veya sonra) kullanıldığına ilişkin verilerden yoksunduk. Aynı durum yazı birimleri için de geçerlidir. Her bir yazı biriminin hangi yazı biriminden (veya hangi iki ya da hangi üç vb. yazı biriminden) önce (veya sonra) kullanıldığına ilişkin veriler de elimizde yoktu. Böyle bir istatistik, ancak kapsamlı ve donanımlı bir ekip çalışmasıyla ve bu iş için tasarlanmış bir bilgisayar yazılımıyla elde edilebilir.